

Отже, зображення війни в літературі ще потребує дослідження, ця тема себе ще не вичерпала і чекає на нових дослідників.

Література: *Гордасевич Г. Л.* Твори. – Львів: Каменяр, 2006. – (Серія «Спадщина»). – Т. 2: Проза / Упоряд. Б. Гордасевич. – 326 с.: іл.; *Коломієць М. П.* Словник іншомовних слів [Текст] / М. П. Коломієць, Л. В. Молодова. – К.: Освіта, 1998. – 190 с.; *Харчук Б. М.* Теплий попіл: Повісті та оповідання. Для серед. шкіл. в. / Б. М. Харчук. – К.: Веселка, 1987. – 328 с.

Наталья Кушнирук Фашистская оккупация сквозь призму восприятия украинских крестьян в повестях «Ноев ковчег» Г. Гордасевич и «Крестец» Б. Харчука.

В статье исследованы особенности понимания и художественного воплощения немецко-фашистской оккупации в произведениях Бориса Харчука и Галины Гордасевич. Проанализированы основные черты фашизма, которые нашли отражение в произведениях писателей. Образ захватчика анализируется сквозь призму восприятия украинских крестьян и других этнических меньшинств.

Ключевые слова: фашизм, дискурс, гуманизм, антигуманность.

Поліщук К. М. асп., (Кіровоград)

УДК 821.161.2-2.09

ББК 83.3 (4УКР)

Афористичність драматургійних текстів Івана Тобілевича (Карпенка-Карого)

У статті розглянуто художні особливості драматургійних творів Івана Тобілевича. Проаналізовані фразеологізми, народні прислів'я, приказки, та авторські афоризми. Значну увагу приділено афоризмам про театр, сцену, акторську діяльність. Досліджено, як особливості драматургічної мови визначають авторський стиль та поетику.

Ключові слова: афористичність, мовна своєрідність, Іван Тобілевич, цитування, поетика драми, фразеологічні одиниці.

In the article investigates the linguistic features of drama of Ivan Tobilyevych. The article analyzed idioms, proverbs and sayings, aphorisms by author. Special attention is given to aphorisms about theater, stage, and actor's activities. Also the article investigates how dramatic language determines the author's style and poetics.

Key words: aphoristic, linguistic originality, Ivan Tobilevych, quoting, poetics of drama, idioms.

Творчістю видатного драматурга Івана Тобілевича захоплюється не одне покоління любителів театру, читачів, театральних та літературних критиків, науковців. Пояснити це можна, перш за все, неперевершеною драматургічною мовою. Текст Тобілевича викликає справжній подив, справляє магічне враження на реципієнта. Григорій Клочек, посилаючись на слова одного театрального критика, називає текст Тобілевича «божественним» [Клочек 2013: 59]. І з цим важко сперечатися, адже проникнення у мовний світ драматургії автора підтверджує майстерність його тексту.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати афористичність текстів видатного драматурга як ознаку його ідіостилю та як важливе джерело їх художньої привабливості. Мета передбачає виконання таких завдань: пошук у драмах фразеологічних одиниць та авторських афоризмів; аналіз їх особливостей; дослідження впливу мовної своєрідності на ідіостиль драматурга.

Іван Тобілевич не лише сприяв розвитку українського театру, а й дбав про розбудову української літературної мови, засвідчуючи багатство її образно-виражальних засобів. Колоритність та індивідуальність героїв його п'єс доволі часто визначається саме особливостями мови, адже драматург «намагався вишукати ті виражальні засоби української мови, які повною мірою надали б його персонажам самотності та оригінальності» [Дятчук 1995: 31].

Мовну своєрідність та афористичність драматургії Івана Тобілевича досліджували С. Бронза, Н. Журавльова, В. Дятчук. Вони дійшли до висновків, що драматургічна мова Тобілевича відображає розвиток сучасних драматургові тенденцій української літературної мови, відповідає потребам часу та потребам українського народу [Бронза 2013: 169]. В. Дятчук зазначив, що «своїм завданням письменник вважав показати художні можливості українського слова» [Дятчук 1995: 31]. Також дослідники погоджуються, що мова драматурга черпає своє натхнення із народнопісенного слова, адже збагачена лексичними одиницями притаманними фольклору. Зокрема Н. Журавльова

відзначає, що у п'єсах Тобілевича «відбувається розширення семантики народнопоетизмів, змінюється їхнє емоційно-оцінне забарвлення» [Журавльова 1995: 34]. Завдяки цьому мова дійових осіб стає більш виразною, а фольклорні елементи набувають нових відтінків значень.

Народне мовлення займає помітне місце у драматургічній мові Тобілевича. Фразеологізми, прислів'я та приказки органічно вплетені у мовну тканину творів, оживлюють наратив, надають їй колоритності. Серед фразеологізмів зустрічаємо наступні: «темно, хоч око виколи» [Карпенко-Карий Т.2 1985: 94], «не піднімай веремії» [Карпенко-Карий. Т.2, 1985: 57], «вуха об'їдять» [Карпенко-Карий Т.2 1985: 157], «у печінках сидить» [Карпенко-Карий Т.2 1985: 163], «кусок в горло не полізе» [Карпенко-Карий Т.2 1985: 300], «у бога теля з'їв» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 152], «на охотника звір іде» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 155], «глек розбили» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 236], «запала в око» [4, с. 19], «кісткою у горлі стану» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 54], «куряча сліпота» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 232], «буду бить, аж пір'я летітиме» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 233]. За словами Н. Швець фразеологічні одиниці у п'єсах Тобілевича «образно виражають поняття, конкретизують його, подаючи емоційно-експресивну оцінку різним явищам, а також створюють ритмомелодійний малюнок драми» [Швець 1995: 96].

Подекуди зустрічаються у Тобілевича фразеологічні одиниці там, де їх вживання рідкість – у ремарках. У фіналі «Бурлаки» старшина, раптово дізнавшись про те, що його плани зруйновані «стоїть як громом прибитий» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 61], що влучно передає його стан – він не просто вражений, він онімів та закляк. У тому ж фіналі емоція, яку зображає Опанас Зінченко, передана автором у ремарці таким чином: «здригнув, мов гадина полізла за пазуху» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 61]. Це свідчить про майстерність Тобілевича як драматурга, адже він вміло користується фразеологічним пластом мови – будівельним матеріалом письменника.

Прислів'я та приказки у п'єсах Тобілевича надають висловленій думці стислості та влучності. Так у п'єсі «Житейське море» Михайло приказкою “ніхто не віда, як хто обіда” [6, с. 78]

лаконічно резюмує слова свого брата Івана про ілюзію та справжній «суєтний» бік акторської діяльності. Доволі часто герої відповідають приказками на репліки інших героїв, надаючи діалогу таким чином діалог особливої виразності. На оповідь Гершка про чутки стосовно махінацій («Бурлака») старшина відповідає: «собака бреше а вітер несе» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 17], що цілком влучно передає ставлення персонажа до сказаного. На репліку Романа про обіцяне придане («Сто тисяч») Герасим відповідає: «обіцянка – цяцянка, а дурневі радість» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 344]. Це прислів'я є реакцією Герасима на слова сина, які яскраво демонструють його позицію.

Яскравим прикладом вплітання в текст народного мовлення є словесна перепалка між Варкою, Гнатом та Омельком («Безталанна»). Вона побудована за принципом «удар – контрудар». Кожна репліка – це гострий випад на попередню репліку; водночас вона породжує наступну, через що діалог розвивається динамічно: «*ДЕМ'ЯН*. О, бач! За вовка помовка, а вовк у хату шусть. *ВАРКА*. Повісь собі його на шию! *ГНАТ*. Нащо його вішать, коли ти сама повісишся у нього на шії! *ОМЕЛЬКО*. Кого це збираєтеся вішать? *ГНАТ*. Та тут дівчина вішається одному парубкові на шию, та немає доброї мотузки, а на тонкій обірветься. *ВАРКА*. Дурному вічна пам'ять! *ОМЕЛЬКО*. А нам на здоров'я. *ГНАТ*. Тепер, може, буде й вічна. Воно все так: як є – не жалкуєм, а нема – плачемо. *ВАРКА*. Нема за ким плакати, нема й кого жалкувати. *ОМЕЛЬКО*. Нічого не розберу. Бачу тільки, що Варка з Гнатом глек розбили» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 235 – 236]. Цей полілог демонструє не лише багатство української мови, а й запальні характери головних героїв – Варки та Гната. Саме ця особливість їх характерів є визначальною у драмі, адже завдяки їй відбувається зав'язка конфлікту та рухається сюжет.

Знаходимо у п'єсах драматурга й інші народні афоризми. Зокрема у п'єсі «Сто тисяч» зустрічаємо наступні: «поживишся скибкою, як собака мухою» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 348], «з вами каші не наварिश» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 350], «чорт не такий страшний, як його малюють» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 354], «береженого бог береже» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 351], «до душі, та не до кишені» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 344]. Усі вони увиразнюють мовлення персонажів,

подекуди сприяють творенню характерів. Центральний персонаж «Хазяїна» – мільйонер Пузир – часто використовує приказки, які влучно його характеризують: «голяк масти, чирва світить» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 360], «з миру по нитці – голому сорочка» [Карпенко-Карий Т.2 1985: 288], «обіцянка – цяцянка» [Карпенко-Карий Т.2 1985: 349].

У «Підпанках» прислів'я «грають» на загальну ідею твору, відповідають загальній атмосфері драми: «одна біда людей єдна» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 87], «на віку горя – море, а радощі – і в ложку забереш» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 89]. Таке використання народнопоетичних елементів не викликає відчуття штучності, недоречності або «робленості», а навпаки – природності та органічності.

Серед приказок зустрічаємо і такі, які виконують функцію характеристики персонажів. Так у «Підпанках» Аврам означає ворожнечу між дворянським Филімоном та покоївкою Дуняшкою: «готові один одного в ложці води утопить» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 90]. Отаман дає влучну характеристику Соломії, яка встигає бути в курсі усіх подій: «тебе де не посій там і вродишся» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 95].

Драматург використовував прислів'я та приказки у титулах свої п'єси, а також у варіантах назв. Серед них «Що було, те мохом поросло» («Підпанки»), «Не так пани, як підпанки», «Лиха іскра сонце спалить і сама щезне». Назва твору створює перше враження, формує «опцію сприймання» читача або глядача, може містити у собі головну думку або ідею твору. Так у п'єсі «Підпанки» однією із провідних «посилок» автора до реципієнта є твердження, що не так пани, як підпанки знущаються із простого народу. Саме ця теза, винесена в заголовок (хоча і в скороченому вигляді), розкривається у п'єсі, аргументується та ілюструється драматургом.

Помітне місце в драматургії Івана Тобілевича займають власне авторські афоризми. Серед них є і лаконічні сентенції здатні функціонувати поза межами конкретного твору, і цілі монологи або репліки, у яких закладено глибоку думку, піднімаються філософські питання. Вони також потенційно можуть існувати поза контекстом, але їхня художня сила саме у цілісності.

Ці монологи-афоризми зустрічаються тоді, коли авторська інтонація збивається на поетичну, що особливо підкреслює

характер ситуації. Так у п'єсі «Підпанки» зневірений та прикований до стовпа Софрон звертається до ланцюга: «О німий і глухий ланцюг! Ти не знаєш і не чуєш, яку ти муку людям робиш, а коли б знав, давно б тебе від жалю іржа поточила, як людей, прикованих до тебе, сльози точать! Пусту, пусту мене! Зглянься ж, німе залізо!» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 78]. У фінальній сцені «Бондарівни» Тарас, пригортаючи убиту Тетяну, промовляє заключну репліку: «О, за смерть твою я ворогам платити буду, поки і сам не вмру, та хоч би другий Дніпро потік від вражою крові, тебе вже не верну, моє погасле щастя» [Карпенко-Карий. Т.1 1985: 145]. В обох випадках помічаємо, що піднесений тон зустрічається у драматичних та трагічних ситуаціях. Він посилює емоційну напругу, робить сцену ще більш драматичною та трагічною.

У моменти сум'яття та сумніву головні герої виголошують довгі поетичні монологи, які засвідчують майстерність Тобілевича у володінні словом. Наприклад, у «Розумному і дурні» Мар'яна робить вибір між розумом і серцем, між Михайлом та Данилом, виливаючи усе хвилювання та усі сумніви: «Здавалося мені, що все байдуже, що я Данила не люблю, а тільки так пустую; тепер же бачу, що не чужий моему серцю він! Ох!.. Він поїде відціля... І сумно так, і пусто скрізь зробилося, наче зразу всі чужими стали. Здавалося, у серці все перетліло і жить йому не доведеться більш... [...] Що ж це ти, Мар'яно? Знов серця слухаєш?... Схаменися! Хіба мало воно тебе дурило, водило? Нащо тобі огонь той роздувать, що вже потух? [...] Не вір нікому і серцеві не потурай!.. Серце поводить? Сліпий це поводить! Данило серця слуха – куди ж веде його те серце золоте?» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 170 – 171]. Поетичність у наведеному уривку досягається емоційністю та (у суто «технічному» плані) інверсійним порядком слів.

Окрім емоційно піднесених моментів афористичні монологи (або репліки) зустрічаються й у звичайних, подекуди навіть побутових, розмовах героїв. У «Житейському морі» Наташа висловлює власну думку стосовно праці та спокою: «Спокій – смерть. Життя – вічна праця, вічне незадоволення; вони примушують чоловіка шукать кращого, а в цім – прогрес. Чоловік повинен, кипіть, кипіть і кипіть, а википів, прохолонув – спи!» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 79]. Терешко («Суєта») піднімає

проблему батьків і дітей: «Квочка потрібна курчатам поки малі, а побільшають, то як вона ні квочке, курчата біжать вже не до неї, а туди, де їм більше подобається!» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 38]. У «Суєті» Карпо торкається піднятого в драмі питання «натуральної людини» характеризуючи унтер-офіцера Гупаленка наступним чином: «Немає гірше, як чоловік, зіпсований життям і оточенням, втратить натуральний розум: в голові макітриться, все ходє вверх ногами, і він сам ходє у тьмі та стукається лобом то об той, то об другий чужий одвірок і до смерті вже не вийде на шлях простої, звичайної людини!» [Карпенко-Карий]Т.3 1985: 48].

Особливе місце в творчості Тобілевича займають авторські вислови стосовно театру та акторської діяльності. Переважну більшість афоризмів драматург вклав у вуста актора Івана Барильченка в діалогії «Суєта» та «Житейське море». Найвідомішим із них є афоризм «Сцена ж – мій кумир, театр – священний храм для мене» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 51]. Не виникає сумнівів, що саме він був девізом самого драматурга, який усе своє свідоме життя захоплювався театром, віддав півжиття сцені та розбудові театральній справі (як актор та драматург).

Своє бачення театру Тобілевич висловив у «Суєті»: «З театру, як з храму крамарів, треба гнать і фарсе, і оперетку, вони – позор іскуства, бо смак псують і тільки тішаться пороком! [...] В театрі грать повинні тільки справжню літературну драму, де страждання душі людської тривожить кам'яні серця і, кору ледяну байдужості на них розбивши, проводить в душу слухача жадання правди, жадання загального добра, в пролитими над чужим горем сльозами убіляють його душу паче снігу!» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 51]. Простежуємо підняті гострі проблеми репертуару, ролі театру в житті суспільства, проблему «низького» та «високого» мистецтва.

Про важливість таланту у творчості Тобілевич зауважує: «Не кожен художник – художник, не кожен письменник – письменник, не кожен лікар – лікар: скрізь потрібен талант! Це перше всього» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 16]. У наступній цитаті розкривається важливість таланту, який творить справжнє мистецтво, для суспільства: «Ах, талант, талант... Яка це велика громадська святиня! Без сильних талантів ми закиснемо в мізерії щоденщини» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 107]. Але відчувається

певний сумнів у справжності таланту та взагалі у його існуванні: «Талант – це вигадка. Немає кращих – ти будеш гарний» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 36]. Є в драматурга фраза, яку можна вважати актуальною і сьогодні «Красива жінка і без таланту на сцені має більший поспіх, ніж некрасива з талантом» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 56]. Судячи з цього, можна стверджувати про універсальність висловлювань Тобілевича – вони актуальні у будь-які часи. А це означає, що вони висловлюють істинні смисли.

Серед лаконічних сентенцій Тобілевича різної тематики відзначаємо наступні: «Кожен чоловік думає, що він найбільше мучиться» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 75], «На безталанні одного виростає щастя другого!» [Карпенко-Карий Т.1 1985: 58], «Незалежність і панування без обов'язків неможливе!» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 78], «Межі – річ свята, на то вони поставлені предковічною мудрістю, щоб здержувать людей від гибелі» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 96], «А якби не було смутку в житті, то люди не знали б ні веселощів, ні радощів! Тільки через те, що смуток є, радощі та веселощі любі чоловікові» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 8], «О матері! Якби вас діти так любили, як ви дітей, тоді б не жаль було так упадати біля них!» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 52], «Гріх до гріха магнітом тягне неборимо» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 139], «Безуміє страсті, як і безуміє хмелю проходе, остається чад і біль в душі» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 139], «Мені і в своїй шкурі тісно. У вас болить карман, а у мене – душа» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 128], «Соромливість красить жінку взагалі, а гарну – робить кращою удвоє» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 100], «Нема такої фортеці, яка б після довгої осади не здалась» [Карпенко-Карий Т.3 1985: 88]. Такі афоризми здатні до мовно-естетичного функціонування поза межами художнього твору, можуть ставати «крилатими» виразами. Цей ряд можна продовжувати до безкінечності, адже драматургія Івана Тобілевича – це невичерпний колодязь мудрості та краси української мови.

Отже, Аналізуючи драматургічну мову Івана Тобілевича, приходимо до висновку, що однією з помітних рис його драматургії є багатство мови. Визначальною її особливістю – наближеність до народної (зокрема за допомогою фразеологічних одиниць, прислів'їв, приказок). Сентенціям Тобілевича притаманні

афористичність, влучність, здатність функціонувати поза контекстом, а, отже, входити в активний повсякденний вжиток, ставати «крилатими». Відзначаємо, що драматургічна мова у Тобілевича сприяє творенню неповторних та колоритних характерів. У перспективі вважаємо доцільно дослідити цей аспект драматургічної майстерності Івана Тобілевича.

Література: 1.Бронза 2013: Бронза С. Особливості мовної своєрідності творчого доробку Івана Тобілевича (Карпенко-Карого) / С. М. Бронза // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2013. – № 13(4). – С. 169-173. 2.Дятчук 1995: Дятчук В. Особливості мови п'єс І. Карпенка-Карого / В. В. Дятчук // І. Карпенко-Карий. 150-річчя від дня народження. Матеріали всеукраїнської конференції. – Кіровоград. – 1995. – С. 31-33. 3.Журавльова 1995: Журавльова Н. Народнописане слово у п'єсах І.Карпенка-Карого / Н. М. Журавльова // І. Карпенко-Карий. 150-річчя від дня народження. Матеріали всеукраїнської конференції. – Кіровоград. – 1995. – С. 33-35. 4.Карпенко-Карий Т.1 1985: Карпенко-Карий І. К. (І. Тобілевич) Твори: в 3-х томах. Т.1 Драматичні твори / Упоряд. П. Киричка та Л. Стеценка. – К.: Дніпро, 1985. – 439 с. 5.Карпенко-Карий Т.2 1985: Карпенко-Карий І. К. (І. Тобілевич) Твори: в 3-х томах. Т.2 Драматичні твори / Упоряд. П. Киричка та Л. Стеценка. – К.: Дніпро, 1985. – 351 с. 6.Карпенко-Карий Т.3 1985: Карпенко-Карий І. К. (І. Тобілевич) Твори: в 3-х томах. Т.3 Драматичні твори, листи, статті / Упоряд. П. Киричка та Л. Стеценка. – К.: Дніпро, 1985. – 373 с. 7.Клочек 2013: Клочек Г. Д. «Божественний текст» Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) // Г. Д. Клочек. Наукові записки. – Випуск 113. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 59-71. 8.Швець 1995: Швець Н. Фразеологізм як один із засобів розвитку сюжету в драмі І. Карпенка-Карого «Бурлака» / Н. В. Швець // І. Карпенко-Карий. 150-річчя від дня народження. Матеріали всеукраїнської конференції. – Кіровоград. – 1995. – С. 95-96.

В статтє рассмотрены языковые особенности драматургических произведений Ивана Тобилевича. Проанализированы фразеологизмы, народные пословицы, поговорки и авторские афоризмы. Значительное внимание уделено афоризмам о театре, сцене, актерской деятельности. Исследовано то, как особенности драматургического языка определяют авторский стиль и поэтику.

Ключевые слова: афористичність, мовне своєобразие, Іван Тобілевич, цитування, поезика драми, фразеологічні одиниці.